

FRIES LIBELLENNIEUWS UIT 2003

E. Peter de Boer

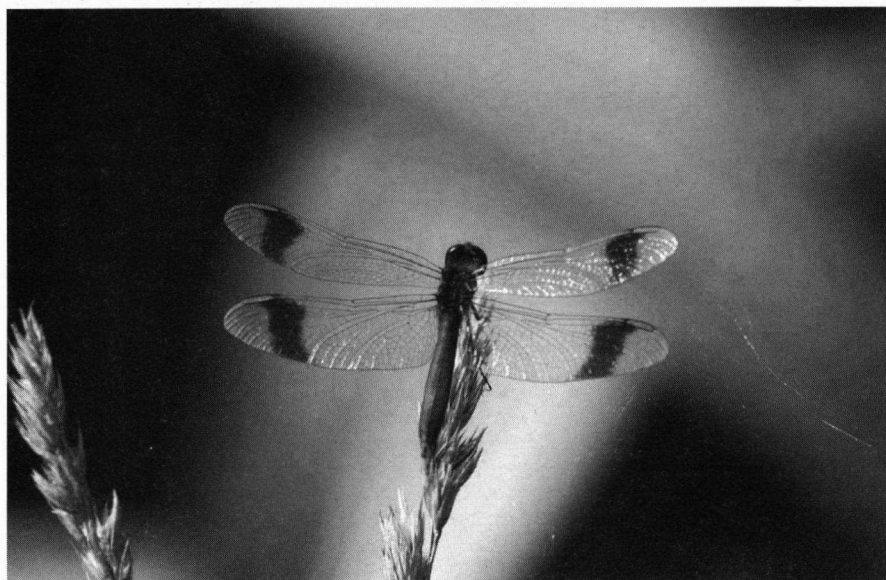
In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de meest opvallende waarnemingen van libellen in Fryslân in 2003. De libellenfauna van de Wyldemerk en Polder Rohel worden besproken. De invloed van het warme en droge weer komt aan de orde en een aantal Friese waarnemingen wordt vergeleken met de landelijke trends. Naast de vermelding van een nieuwe libellensoort voor Fryslân wordt wat uitgebreider ingegaan op het voorkomen van enkele zeldzame libellensoorten in onze provincie.

OPNIEUW GOED JAAR VOOR ZUIDELIJKE SOORTEN IN NEDERLAND

Het jaar 2003 was voor veel libellensoorten bijzonder gunstig. In april werden in Nederland vele 'vroegtereclen' gebroken. Dit had alles te maken met het prachtige weer: aanhoudende hoge temperaturen en vele uren zon. Het gunstige weer hield vrijwel het hele seizoen aan. Het waren vooral zuidelijke soorten die hiervan profiteerden en er werden zelfs twee nieuwe libellensoorten in Nederland aangetroffen. Ten zuiden van Venlo werd een Gafelwaterjuffer *Coenagrion scitulum* gevangen. Deze Zuid Europese juffer staat bekend als zwerflustig en was al enige tijd bezig zijn verspreidingsgebied naar het noorden toe uit te breiden. Een andere nieuwe zuidelijke soort die in 2003 voor het eerst in Nederland werd gevangen was de Purperlibel *Trithemis annulata* (op de Hoog Buurlosche Heide). Ook werden dit jaar relatief veel waarnemingen gedaan van de Zuidelijke keizerlibel *Anax parthenope* en Zuidelijke glazenmaker *Aeshna affinis*. De laatste werd dit jaar zelfs vlakbij Fryslân, in Drenthe (Norg), waargenomen. De opmars van zuidelijke soorten was inmiddels niet meer te stuiten. In 2003 werden Vuurlibellen *Crocothemis erythraea* in Drenthe gezien, bereikte de Kanaaljuffer *Cercion lindenii* Overijssel en werden overal in Nederland Zwervende heidelibellen *Sympetrum fonscolombii* gezien.

HET FRIESE LIBELLESEIZOEN

Aan het eind van 2002 werd bekend dat we een nieuwe soort voor Fryslân konden bijtekenen: de Bandheidelibel *Sympetrum pedemontanum* (zie verderop). Hiermee komt het totale aantal libellensoorten van Fryslân op 52. De Weidebeekjuffer *Calopteryx splendens* lijkt definitief te zijn teruggekeerd in onze beekdalen (zie verderop). Dit jaar bleek ook zeer gunstig voor wit-snuittlibellen *Leucorrhinia* en er was een kleine invasie van de Geelplekheidelibel.

De Bandheidelibel, nieuwe soort voor Fryslân

foto: Wolter van Dijk

delibel *Sympetrum flaveolum* en de Zwervende heidelibel *S. fonscolombii*. De Gevlekte glanslibel *Somatochlora flavomaculata* deed het zeer goed in de Lendevallei en ook de Vroege glazenmaker *Aeshna isosceles* werd op veel plekken in Fryslân gezien. Daarnaast werden enkele nieuwe locaties van de Groene glazenmaker *Aeshna viridis* ontdekt.

In Polder Rohel bij Buitenpost werd een aantal bijzondere waarnemingen gedaan. Opvallend dit jaar waren de resultaten van een libelleninventarisatie op de Wyldemerk in Gaasterland door Ep van Hijum en Yde Kuipers. Door een gedegen inspanning van beide heren werd de plaatselijke libellenfauna tot het respectabele aantal van 33 soorten opgeschroefd. Hiermee behoort de Wyldemerk (samen met de Lendevallei en de Delleboersterheide) tot de soortenrijkste libellengebieden van Fryslân. Ook werden leuke waarnemingen gedaan door Remco Hiemstra, die de libellenfauna rond Ferwerd op de kaart zette.

NADELIGE EFFECTEN VERDROGING

Naarmate het seizoen vorderde daalde het grondwaterpeil door de hoge

verdamping en geringe neerslag in 2003 drastisch en vielen steeds meer vennen en poeltjes droog. Een aantal libellensoorten zijn aangepast aan het tijdelijke droogvallen van hun voortplantingswater, maar de meeste libellenlarven kunnen langdurige droogte van het voortplantingswater niet overleven. Bovendien zijn er dan steeds minder geschikte locaties om eitjes af te zetten. Hoe kleiner de hoeveelheid water, hoe groter de onderlinge voedselconcurrentie van larven met als gevolg dat er minder larven uitsluipen. Als een watertje te lang droog staat kan er massasterfte optreden onder de larven. Wat voor effect de droogte op de Friese libellenpopulaties heeft gehad, zullen we pas volgend jaar kunnen zien.

TERUGKEER VAN HET PRONK-BLAUYNISKE IN FRYSLÂN

De Weidebeekjuffer *Calopteryx splendens* of 'Beekster' is een karakteristieke libel van kleine stromende wateren. Belangrijke voorwaarden voor het voorkomen zijn schoon, stromend, helder en zuurstofrijk water met een goed ontwikkelde oever- en watervegetatie. De Weidebeekjuffer is in de

jaren '60 en '70 sterk achteruitgegaan in Nederland door de kanalisatie van beken en de verslechterde waterkwaliteit. Sinds een aantal jaren neemt de soort weer geleidelijk in aantal toe en lijkt zich te herstellen. In het zuidoosten van Fryslân werden al regelmatig zwervers waargenomen. De soort kan goed zwerven, zo zijn meerdere waarnemingen van de Waddeneilanden bekend. Meestal betreft dit mannetjes, zwerfende vrouwtjes worden minder gezien, maar zijn ook minder opvallend. In 2003 lijkt de soort eindelijk weer vaste voet op Friese bodem te krijgen (zie tabel 1). Hier komen in principe de bovenlopen van het Koningsdiep, de Tjonger en de Linde in aanmerking als mogelijke voortplantingslocaties. Maar ook langzaam stromende kwelslootjes, wetingen en afvoersloten in de beekdalen van drie bovengenoemde Friese riviertjes herbergen de juiste voorwaarden voor de Weidebeekjuffer.

Op zeker twee locaties werd voortplanting vastgesteld en op vijf andere plekken werden meerdere exemplaren gezien. Dit is verheugend nieuws omdat dit aangeeft dat de kwaliteit van onze stromende wateren dusdanig verbeterd is dat deze kritische beeksoort zich weer in Fryslân kan voortplanten. Er waren uit Fryslân slechts enkele oude waarnemingen bekend, maar het lijkt aannemelijk dat de soort ook voor 1970 in onze beekdalen voorkwam. Van deze periode zijn echter te weinig gegevens bekend. Over de ecologie en verspreiding van de Weidebeekjuffer in Fryslân valt nog veel meer te melden. Aan het eind van het komend seizoen zal hierover verslag worden gedaan in een artikel dat geheel gewijd zal zijn aan deze soort.

PROJECT WEIDEBEEKJUFFER

Voor de Weidebeekjuffer is het van levensbelang dat er voldoende wateren oevervegetatie bij het voortplantingswater aanwezig is. De eitjes worden afgezet op onderwatervegetatie, de larven schuilen en jagen tussen de waterplanten en de mannetjes gebruiken de oevervegetatie om een territorium af te bakenen. Tijdens veldonderzoek in 2003 door Tom Jager en Peter de Boer werd geconstateerd dat het intensieve maaibeheer een negatief effect had op de Weidebeekjuffer langs de Linde en het Kleindiep. Hierop organiseerde FFF-libellenwerkgroep 'De Hynstebiter' een excursie waar het waterschap Sevenwolden,

Tabel 1. Waarnemingen van de Weidebeekjuffer *Calopteryx splendens* in Fryslân, 2003. Met het vermelde km-hok (1x1 km) wordt de vindplaats op basis van Amersfoortcoördinaten aangeduid.

Vindplaats	Km-hok	Datum	Aantal (mn/vr)	Waarnemer(s)
Linde, Madenweg	205-549	4 juni	12 mn, 3 vr	Tom Jager
Lindevallei, Wollega	198-542	5 juni	1 mn	Henk de Vries
Kleindiep, Oosterwolde	214-555	6 juni	1 mn	Gerrit Tuinstra
Kleindiep, Oosterwolde	213-555	6 juni	2 mn, 2 vr (1 cop)	Gerrit Tuinstra
Koningsdiep, Bakkeveen	213-567	10 juni	1 mn	E. Peter de Boer
Grootdiep, Oosterwolde	217-557	10 juni	1 mn	Gerrit Tuinstra
Kleindiep, Oosterwolde	214-555	10 juni	1 mn	Gerrit Tuinstra
Kleindiep, Oosterwolde	213-555	10 juni	1 mn, 2 vr	LDG 'De Hynstebiter'
Kleindiep, Oosterwolde	213-556	11 juni	10 mn	Tom Jager
Zandhuizerwetering	205/6-548	11 juni	10 mn	Tom Jager
Koningsdiep, Bakkeveen	211-566	15 juni	6 mn	Bas van de Wetering
Kleindiep, Oosterwolde	213-555	21 juni	1 mn	LDG 'De Hynstebiter'
Polder Oldelamer, Rotstergaast	190-545	7 juli	1 mn	Alfred van der Burgh
Noordwoldervaart, Noordwolde	205-545	juli	1 mn	Jaap H. Jager
Tjonger, Hoomsterzwaag	209-555	juli	1 mn	Jaap H. Jager
Deelen, P.G.Otterweg	191-585	20 juli	2 mn	Ronald van Seyen
Linde, Madenweg	205-549	28 juli	2 mn, 2 vr	E. Peter de Boer
Linde, Madenweg	205-549	3 aug	2 mn, 3 vr	LDG 'De Hynstebiter'
Zandhuizerwetering	205/6-548	3 aug	9 mn, 1 vr	LDG 'De Hynstebiter'
Linde, Madenweg	205-549	4 aug	3 mn, 1 vr	LDG 'De Hynstebiter'
Zandhuizerwetering	205/6-548	4 aug	5 mn, 2 vr	LDG 'De Hynstebiter'

verantwoordelijk voor het maaibeheer, kon zien en horen wat deze juffer nodig heeft om zich succesvol in Fryslân te kunnen voortplanten. Het waterschap reageerde zeer positief en werd bereid gevonden enkele specifieke beheersmaatregelen uit te voeren ten behoeve van de Weidebeekjuffer. Via een persbericht werd de terugkeer van de Weidebeekjuffer in Fryslân onder de aandacht gebracht (LC 2003). Op de vindplaatsen langs de Linde en het Kleindiep zal in 2004 een gefaseerd maaibeheer worden toegepast. Ook zullen er speciale inrichtingsmaatregelen worden getroffen, in de vorm van steenstort achter enkele stuwen. Dit zorgt voor een verlenging van het zuurstofrijke traject achter de stuwen. De zuurstofrijkdom van het water is een belangrijke voorwaarde voor de overleving van de larven van de Weidebeekjuffer. In 2004 zullen de effecten van deze maatregelen op de populaties van de Weidebeekjuffer worden onderzocht. Daarnaast zal getracht worden de exacte verspreiding van deze prachtige juffer in Fryslân beter in kaart te brengen. Hopelijk hebben de geplande maatregelen een positief effect en zal de Weidebeekjuffer in de toekomst tot de vaste bewoners van onze beekdalen gaan behoren.

TOEKOMSTIGE BEEKBEWONERS?

Als de Weidebeekjuffer terug is in Fryslân, kunnen we mogelijk ook voortplanting van andere libellensoor-

ten van stromende wateren in Fryslân verwachten. In Nederland komt nog een aantal libellensoorten voor die aan schone beken gebonden zijn. Dit zijn Blauwe breedscheenjuffer *Platycnemis pennipes*, Bandheidlibel *Sympetrum pedemontanum* en Beekrombout *Gomphus vulgatissimus*. Van de eerste twee soorten zijn al zwervers in Fryslân gezien; net als de Weidebeekjuffer nemen ook deze soorten de laatste jaren in Nederland toe. Waarschijnlijk speelt de verbeterde waterkwaliteit hierbij een belangrijke rol.

DE BANDHEIDELIBEL: EEN NIEUWE LIBELLENSOORT VOOR FRYSLÂN

Op 28 juli 2002 werd door Wytze van der Zee een vrouwtje van de Bandheidlibel *Sympetrum pedemontanum* waargenomen en gefotografeerd bij camping 't Hop in Wyckel, Gaasterland. Het is vrijwel zeker dat het hier om een zwerver gaat. De Bandheidlibel is de afgelopen jaren met sprongen vooruitgegaan in Nederland. Vanaf 2000 is de soort zich in noordoostelijke richting aan het uitbreiden. In Overijssel zijn de afgelopen jaren een aantal grote populaties ontdekt (Mensing 2002). De soort is blijkbaar in staat tot lange zwerftochten. In 2003 zijn zwervers in Drenthe en Flevoland waargenomen. De vondst in Gaasterland in 2002 is de meest westelijke tot nu toe. Deze kleine heidelibel is onmiskenbaar door de aanwezigheid van donkere dwarsbanden over de vleugels.

Tabel 2. Vindplaatsen en voortplantingslocaties van de Venwitsnuitlibel *Leucorrhinia dubia* in 2002/2003 in Fryslân (km-hok, zie tabel 1).

Vindplaats	Km-hok	Data	Max. aantal	Voortplanting	Waarnemer(s)
Wyldemerk	164-542	mei, juni '03	12	zeker	E. van Hijum & Y. Kuyper
Olterterp	202-564	mei, juni '03	8	zeker	E.P. de Boer & D. de Klein
Beetsterzwaag	202-563	3 juni '03	50	zeker	E.P. de Boer
Delleboersterheide	206-552	7 juni '03	5	onzeker	W. van Kammen & H. de Heer
Fochteloërveen	221-557	30 juli '03	1	zwerwer	SWG 'De Hynstebiter'
Schaoepedobbe	213-551	24 juni '02	1	zwerwer	E.P. de Boer
Bakkeveen	215-567	19 juli '02	1	zwerwer	E.P. de Boer
Oudemirdum, golfbaan	165-542	22 aug '02	1	zwerwer	J. Hooijmeijer, S. Rintjema & E.P. de Boer

Het is een nazomersoort die voornamelijk in augustus is aan te treffen. Voortplanting vindt plaats in smalle, ondiepe, langzaam stromende, meest kwelgevoerde slootjes en wetingen. Ze is als zodanig ook in open cultuurlandschap aan te treffen. Mocht de uitbreiding de komende jaren doorzetten, dan bestaan er kansen voor deze soort in het zuidoosten van Fryslân. In augustus en september 2003 is al op geschikte locaties in Fryslân gezocht naar de Bandheidlibel. Zoektochten in Gaasterland en in het beekdal van de Linde leverden vooralsnog niets op.

ONTDEKKING POPULATIES VAN DE VENWITSNUITLIBEL IN FRYSLÂN

In 2002 werden slechts op drie plekken in Fryslân individuele waarnemingen van de Venwitsnuitlibel *Leucorrhinia dubia* gedaan (De Boer 2002). In de afgelopen jaren werd nergens voortplanting waargenomen. Dit deed vermoeden dat deze kwetsbare Rode-lijstsoort in Fryslân zeer zeldzaam was. In 2003 is er, net als in 2002, extra gelet op deze soort en werden gelukkig toch drie locaties in Fryslân ontdekt waar voortplanting kon worden vastgesteld.

Totaal onverwacht werd op 1 mei 2003 een uitsluitend vrouwtje gevonden in het kleine 'holpijpvijvertje' achter het hoofdkantoor van It Fryske Gea te Olterterp. Dit was voor het eerst sinds jaren dat voortplanting van deze soort in Fryslân werd gezien. In de weken die volgden werden met regelmaat uitsluitende dieren en later ook tandems gezien. Opvallend is de vroege datum en de biotoop die afwijkt van wat er in de literatuur genoemd wordt. De soort komt hier samen voor met de Noordse witsnuitlibel *L. rubicunda*. De grootste populatie in Fryslân werd ontdekt in de Beetsterzwaagse bossen. In een bosven, vlak bij de Wite Mar, werd op 3 juni een populatie van ongeveer 50 Venwitsnuitlibellen ontdekt. Er werden verse dieren, tandems en eiafzettende

vrouwtjes waargenomen. Gezien de nabije ligging wordt vermoed dat de dieren in de kantoorvijver afkomstig zijn van deze plek. Hoewel de Noordse witsnuitlibel in het naastgelegen Wite Mar algemeen voorkomt, werd deze niet gezien bij het ven waar de Venwitsnuitlibellen zich voortplantten. Het lijkt erop dat beide soorten hier, binnen zeer korte afstand van elkaar, toch strikt gescheiden leven. Buitengewoon was de ontdekking van een populatie Venwitsnuitlibellen op de Wyldemerk in Gaasterland. Uniek is dat de soort hier samen voorkomt met de Noordse en de Gevlekte witsnuitlibel *L. pectoralis*. Het komt slechts zelden voor dat deze drie witsnuitlibellen in hetzelfde water tot voortplanting komen. Ook op deze vindplaats heeft de verdroging intussen toegeslagen en het is dus afwachten wat de gevolgen hiervan in 2004 zullen zijn.

Van libellen is bekend dat periodiek ook voortplanting plaatsvindt in iets minder geschikte watertjes in de omgeving van het kerngebied. Naast het 'holpijpvijvertje' in Olterterp werden ook rond andere vennetjes in de Beetsterzwaagse bossen, in de buurt van de grote populatie, enkele exemplaren gezien. Blijkbaar zwerven de dieren bij toenemende populatiedruk van hun kerngebied uit naar de directe omgeving en kunnen dan (tijdelijk) kleine deelpopulaties stichten. Deze overlevingsstrategie zorgt ervoor dat een populatie minder snel zal uitsterven. Als er iets misgaat met het kerngebied kan dit weer bevolkt worden door kleine deelpopulaties vanuit de omgeving.

Larven van de Venwitsnuitlibel zijn zeer gevoelig voor verdroging (Sternberg 2000). Aan het eind van de zomer stond het bosven in Beetsterzwaag vrijwel droog. Gevreest wordt dat deze populatie een behoorlijke dreun heeft gekregen door het langdurig droogvallen van dit ven. Waarschijnlijk zal de kleine deelpopulatie in Olterterp dus een belangrijke rol kunnen spelen bij de rekolonisatie van het Beetsterzwaagse voortplantingswater

in 2004. In tabel 2 wordt een overzicht gegeven van recente vindplaatsen van de Venwitsnuitlibel in Fryslân. Op de locaties waar voortplanting onzeker is, moet toekomstig onderzoek uitwijzen of het hier zwerwers betreft of dat er toch nog onontdekte (kleine) populaties aanwezig zijn. De Venwitsnuitlibel kent een lange vliegtijd van eind april tot in augustus. Voortplanting vindt plaats in de maanden mei en juni.

Op dit moment zijn er dus drie locaties in Fryslân waar de Venwitsnuitlibel zich met zekerheid voortplant. Het mannetje dat werd waargenomen op de golfbaan bij Oudemirdum (De Boer 2002) is zeer waarschijnlijk afkomstig van de Wyldemerk. Vermoedelijk herbergen de bossen van Appelscha nog een populatie, gezien de incidentele vondsten in de omgeving (Schaoepedobbe bij Elsloo, Fochteloërveen). Over de precieze eisen die de Venwitsnuitlibel aan haar voortplantingswater stelt, is nog niet genoeg bekend (NVL 2002). De voortplantingslocaties in Fryslân bestaan uit ondiepe, beschutte vennen op zandgrond met een uitgebreide watervegetatie.

DE WYLDEMERK: EEN GAASTERLANDS LIBELLENPARADIJS

Van de libellenfauna van Gaasterland was tot nu toe weinig bekend. Tijdens libelleninventarisaties in terreinen van It Fryske Gea door Jos Hooijmeijer en Peter de Boer werden de afgelopen jaren al enkele opvallende en onverwachte waarnemingen gedaan. Er werden soorten waargenomen die normaal gesproken alleen op de zandgronden en in de laagveengebieden voorkomen. Zo werden in 2002 Tengere grasjuffers *Ischnura pumilio*, Tengere pantserjuffers *Lestes vires*, Zwervende pantserjuffers *L. barbarus*, Tangpantserjuffers *L. dryas* en een Venwitsnuitlibel op de pas aangelegde golfbaan nabij Oudemirdum waargenomen.

De Tengere grasjuffer is een pioniersoort van pas gegraven, ondiepe plas-

Tabel 3. Waarnemingen van de Noordse winterjuffer *Sympecma paedisca* in Fryslân in 2003. Weergegeven is ook hoeveel van de waargenomen exemplaren gemerkt is en hoeveel gemerkte exemplaren teruggevangen zijn.

Datum	Vindplaats	Aantal (mn/vr)	Gemerkt	Terugvangst	Waarnemer
11 sep.	Driesenpolder	1 ex	-	-	T. Jager
15 sep.	Driesenpolder	8 mn, 1 vr	9 ex	-	E.P. de Boer
18 sep.	Driesenpolder	1 ex	-	1 ex (15/9)	T. Jager
24 sep.	Schuregaasterveld	1 vr	-	-	T. Bakker
26 sep.	Katlikerheide	1 vr	1 ex	-	E.P. de Boer
30 sep.	Driesenpolder	3 mn, 7 vr	10 ex	-	E.P. de Boer
2 okt.	Kleine Kiekenberg	4 mn, 2 vr	6 ex	-	E.P. de Boer & R. van Seyen
12 okt.	Driesenpolder	7 mn, 9 vr	15 ex	1 mn (30/9)	E.P. de Boer
12 okt.	Schaopedobbe	4 exx	-	-	R. van Seyen
14 okt.	Schaopedobbe	2 mn, 2 vr	4 ex	-	E.P. de Boer
15 okt.	Driesenpolder	9 mn, 10 vr	15 ex	vr (15/9) vr, mn (30/9) mn (12/10)	E.P. de Boer & R. van Seyen
17 okt.	Diaconievene	2 vr	-	-	R. van Seyen
18 okt.	Noordwolder Meenthe	3 mn, 8 vr	-	-	R. van Seyen

jes op zand- of leemgrond. De soort vertoont uitgesproken zwerfgedrag en de vangsten in Gaasterland, hoewel bijzonder, zijn dus goed te verklaren. De overige soorten stelden ons echter voor een raadsel. Wat deden deze, aan rijk begroeide vennen op de binnenlandse zandgronden gebonden soorten zo ver van hun verspreidingsgebied? Wellicht waren het zwervers.

Dit raadsel werd in 2003 opgelost door Ep van Hijum en Yde Kuipers. Enthousiast geworden na het volgen van de libellencursus van de FFF-Libellenwerkgroep 'De Hynstebiter' besloten beide heren de Wyldemerk in Gaasterland te inventariseren op libellen. Eind mei kwamen meldingen binnen van maar liefst drie soorten witsnuitlibellen. Alles leek er op dat deze drie soorten zich in de met veenmos begroeide venntjes op de Wyldemerk ook voortplantten.

De Gevlekte witsnuitlibel en Venwitsnuitlibel zijn in Fryslân zeer zeldzaam en staan beide op de Rode Lijst van bedreigde en kwetsbare libellen in Nederland (Wasscher 1999). Daarnaast werden ook Glassnijder *Brachytron pratense*, Smaragdlibel *Cordulia aenea* en Vroege glazenmaker *Aeshna isosceles* op de Wyldemerk waargenomen. Deze combinatie van libellen van de binnenlandse zandgronden en de laagveengebieden is vrijwel uniek binnen Fryslân. In de loop van het jaar werden ook de Koraaljuffer *Ceriatrion tenellum* en een grote populatie van de Tengere pantserjuffer aangetroffen. De raadselachtige vondsten in Gaasterland in voorgaande jaren zijn hiermee dus verklaard. Gaasterland bezit maar weinig geschikte watertjes voor libellen en de (20 jaar geleden gegraven) poelen en

vennetjes op de Wyldemerk blijken voor de libellen in Gaasterland van onschatbare waarde. Blijkbaar herbergen de wateren op de Wyldemerk eigenschappen die het voor veel verschillende libellensoorten zeer aantrekkelijk maakt. Omdat deze watertjes nog niet zo lang bestaan, lijkt het aannemelijk dat de meeste soorten deze in de afgelopen jaren zwerfend bereikt hebben. Aan het eind van het seizoen stond de soortenlijst van de Wyldemerk op 33 libellensoorten. Hiermee behoort de Wyldemerk tot de top van soortenrijkste libellengebieden in Fryslân. Vijf van de aangetroffen soorten staan op de Rode Lijst. Er is een rapport in voorbereiding waarin uitgebreid verslag wordt gedaan van de inventarisatie in 2003 (Van Hijum 2003). Hierin worden ook de eigenschappen van het gebied aan de hand van de libellenfauna besproken en wordt een aantal op libellen gerichte beheersmaatregelen voorgesteld. In 2004 zal aanvullend onderzoek worden gedaan, want er valt hier vast nog veel meer te ontdekken.

ZUIDOOST FRYSLÂN: ALLEEN GESCHIKT ALS OVERWINTERINGSGBIED VOOR DE NOORDSE WINTERJUFFER?

Wederom werden in de nazomer en herfst van 2003 op verschillende locaties in zuidoost Fryslân Noordse winterjuffers *Sympecma paedisca* aangetroffen. Er werden dit jaar ook drie nieuwe locaties ontdekt. Na de ontdekking van deze soort in Fryslân in 2001 is (ondanks goed zoeken in het voorjaar op geschikte locaties) nog steeds geen voortplanting vastgesteld. Ook in Drenthe werden dit jaar op 13 verschillende locaties Noordse winterjuffers waargenomen (R. van der Es,

Natuurmonumenten). Zo langzamerhand ontstaat het idee dat de Noordse winterjuffer zich in Fryslân niet voortplant, maar dat de waargenomen dieren allemaal afkomstig zijn uit De Weerribben en de Kuinderplas. De reden hiervoor is nog volstrekt onbekend. Wellicht gaat het om dieren die op zoek gaan naar nieuwe geschikte leefgebieden (die er blijkbaar momenteel niet zijn in Fryslân). Een andere suggestie is dat een deel van de populatie uit De Weerribben en de Kuinderplas Fryslân en Drenthe gebruiken als overwinteringsgebied om vervolgens in het voorjaar weer terug te vliegen. Er is echter nog niets bewezen en elke suggestie blijft voorlopig speculatief.

Het valt niet binnen de begrenzing van dit jaaroverzicht om dieper in te gaan op de ecologie en verspreiding van dit bijzondere juffertje in Fryslân. In een volgend nummer zal hier uitgebreider aandacht aan besteed worden. In het voorjaar van 2004 zal nogmaals goed gezocht worden naar eventuele voortplantingslocaties in onze provincie. De vangst op 27 juli 2002 van een kersvers vrouwtje bij de Bombrekken (Greonterp) door Marten Zijlstra, een meiwaarneming in de Rottige Meenthe (Ketelaar *et al.* 2001) en de hoge aantallen in het voorjaar in de Lendevallei, lijken toch te suggereren dat voortplanting niet valt uit te sluiten. Dit jaar zijn de Noordse winterjuffers op de meeste vindplaatsen in Fryslân gemerkt. Hierdoor werd een beter inzicht verkregen in de manier waarop deze winterjuffer door Fryslân zwerft of trekt. Gebleken is dat de meeste dieren niet honkvast zijn, slechts een klein deel blijft langer dan enkele weken op één plek. Door de winterjuffers te merken konden ook de totale aantallen per vindplaats beter bepaald worden.

In tabel 3 worden de waarnemingen en vindplaatsen in 2003 in Fryslân op een rijtje gezet. Nieuwe vindplaatsen dit jaar waren de Noordwolder Meenthe, de Kleine Kiekenberg en het Schuregaasterveld (alle Zuidoost-Fryslân). In de Driessenpolder (Lendevallei) werden in totaal 24 mannetjes en 25 vrouwtjes gevangen en gemerkt. Eén vrouwtje dat werd gemerkt op 15 september was een maand later nog steeds in de Driessenpolder aanwezig.

PIONIEREN IN DE MIEDEN

Ten zuiden van het Lauwersmeergebied liggen enkele prachtige natuurgebieden met een grote floristische waarde. Deze terreinen worden beheerd door Staatsbosbeheer en bestaan grotendeels uit laaggelegen hooilanden. Deze worden in de volksmond 'Mieden' genoemd en hebben nog veel van hun oorspronkelijke karakter behouden. De Mieden zijn gelegen ten zuiden van de hogere zandgronden van Buitenpost en Twijzel in een uitgestrekt laag gebied, wat ontstaan is doordat de oorspronkelijke veengronden door invloeden van de voormalige Lauwerszee zijn weggeslagen. In de loop der tijd werden grote delen bedekt met een kleilaag.

De libellenfauna van het Miedengebied was tot dit jaar volstrekt onbekend. In 2003 zijn enkele bezoeken gebracht aan de Polder Rohel en de Twijzelmieden. Hierdoor is al een goede indruk verkregen van wat de Mieden op libellengebied te bieden hebben. Geologisch gezien behoren de Mieden tot een noordelijke uitloper van de zandgronden van het Drents plateau. De vangsten bevestigen dit indirect door de aanwezigheid van een enkele soorten die vrijwel uitsluitend op de zandgronden voorkomen. Tot nu toe was niet gedacht dat deze soorten nog zo noordelijk in Nederland voor zouden komen.

In het kader van natuurontwikkeling heeft Staatsbosbeheer op beide locaties een aantal nieuwe, ondiepe petgaten op een ondergrond van lemige klei gegraven. Deze maatregelen blijken zeer gunstig voor de libellenfauna. Het creëren van nieuwe watertjes zorgt voor meer voortplantingsmogelijkheden. Omdat in deze gebieden veel kwel aan de oppervlakte komt, is de waterkwaliteit erg goed ('Rohel' is afgeleid van Rode Hel, wat slaat op de oranje- of rode kleur van het ijszerhou-

Vangst van Gevlekte glanslibel

foto: Dico de Klein

dende water in het gebied, dat sloten, greppels en plassen roestrood kleurt). Ook de bijzondere kwelvegetaties met onder andere Holpijp, Waterviolier, Rossig fonteinkruid en Kransvederkruid zijn voor libellen uitermate interessant.

De ondiepe watertjes met uitgebreide kwelvegetaties die in bepaalde delen van de Mieden voorkomen lijken zelfs geschikt voor één van de meest zeldzame libellen van Nederland: de Donkere waterjuffer *Coenagrion armatum*. De Donkere waterjuffer werd lange tijd als verdwenen beschouwd, maar in 1999 werd de soort herontdekt in de Weerribben. Interessant is dat de laatste waarneming, voor de herontdekking in de Weerribben, uit Fryslân komt. Op 24 mei 1956 ontdekten leden van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN) een behoorlijke populatie van de Donkere waterjuffer in de omgeving van Tytsjerk. Helaas is de exacte vindplaats onbekend. De Donkere waterjuffer kent een korte vliegtijd in het vroege voorjaar en leidt een verborgen bestaan. Door de geringe onderzoeksintensiteit in dit deel van Fryslân, de verborgen levenswijze en de oppervlakkige gelijkenis met het algemene Lantaarntje *Ischnura elegans*, bestaat de kans dat de Donkere waterjuffer over het hoofd wordt gezien.

Onderzoek in Zweden toonde aan dat deze soort ook kan voorkomen bij kwelrijke verlandingsvegetaties in moerassen met o.a. Holpijp (Ketelaar 2001). Aangezien bepaalde onderdelen van de Mieden overeenkomen

met deze beschrijving, is het niet ondenkbeeldig dat de Donkere waterjuffer hier heeft weten te overleven. In 2003 zijn slechts enkele bezoeken aan deze streek gebracht. Gerichtte zoekacties naar de soort leverden vooralsnog niets op. Nader onderzoek naar het mogelijke voorkomen van deze ernstig bedreigde soort in de Mieden is zeer gewenst.

In het voorjaar van 2003 werden in Polder Rohel buitengewone aantallen van de Tengere grasjuffer *Ischnura pumilio* aangetroffen. Bij benadering ging het om een populatie van ruim 200 dieren. Deze pioniersoort heeft duidelijk geprofiteerd van de nieuwe petgaten die hier gegraven zijn. In Nederland worden maar zeer zelden zulke grote aantallen op één vindplaats aangetroffen. Ook de aantallen van de Platbuik *Libellula depressa*, eveneens een echte pioniersoort, waren verbazend hoog. Van beide soorten werden in Fryslân nog nooit eerder zulke hoge aantallen waargenomen.

Een andere verrassing was de aanwezigheid van de Maanwaterjuffer *Coenagrion lunulatum*, een soort van zure vennen op de binnenlandse zandgronden. Deze waarnemingen doen vermoeden dat hier nog meer bijzondere libellensoorten zijn aan te treffen. In totaal zijn van Polder Rohel en de Twijzeler Mieden nu 25 soorten libellen bekend.

Tabel 4. Waarnemingen van de Gevlekte glanslibel *Somatochlora flavomaculata* in de Lendevallei in 2003.

Vindplaats	Datum	Aantal (mn/vr)	Waarnemer(s)
Driesenpolder	10 juni	18 mn	T. Jager, W. van Kammen & E.P. de Boer
Lange Haag	10 juni	1 vr	W. van Kammen & E.P. de Boer
Lange Haag	26 juni	5 mn	T. Jager
Tepespolder	14 juli	1 mn	T. Jager

DE GEVLEKTE GLANSLIBEL IN DELENDEVALLEI

In 1999 werd voor de eerste keer een Gevlekte glanslibel *Somatochlora flavomaculata* in de Lendevallei gevangen (Hooijmeijer & Jager 1999). Sindsdien wordt deze libel jaarlijks in kleine aantallen waargenomen. Het lijkt voorspoedig te gaan met de soort, want op 10 juni 2003 werden in de Driesenpolder (Lendevallei) maar liefst 18 patrouillerende mannetjes geteld. Aan het eind van diezelfde dag werd voor het eerst ook een vrouwtje gezien bij de Lange Haag. Tom Jager zag de soort ook op andere plekken in de Lendevallei (zie tabel 4). Door de verborgen levenswijze van de vrouwtjes is nog steeds onduidelijk in welk biotoop de voortplanting plaatsvindt. Gezien de aantallen is het echter vrijwel zeker dat er in de Lendevallei een populatie van deze zeldzame glanslibel voorkomt. Volgend jaar zal It Fryske Gea soortgericht onderzoek doen naar de Gevlekte glanslibel in de Lendevallei. Er zal gezocht worden naar eiafzetplekken en de grootte van de (deel)populaties zal onderzocht worden.

NIEUWE LIBEL VOOR DE ALDE FEANEN

Op 7 juni vingen Remco Hiemstra, Wytze Hiemstra en E. Peter de Boer een mannetje van de Gevlekte witsnuitlibel in de Alde Feanen, een nieuwe soort voor dit gebied. De Gevlekte witsnuitlibel is in Fryslân zeer zeldzaam en voortplanting is momenteel slechts van twee locaties bekend (Rottige Meenthe & de Wyldemerk). De soort staat op de Rode Lijst als bedreigd. In 2003 beleefde de Gevlekte witsnuitlibel een opvallend goed jaar en werd op veel plaatsen in Nederland gezien. Het exemplaar in de Alde Feanen betreft waarschijnlijk een zwerver. De soort is kenmerkend voor jonge verlandingsvegetaties in laagveenmoerassen en matig voedselarme vennen op zandgronden. Omdat dit in de Alde Feanen voorhanden is, loont het de moeite om de komende jaren op deze soort te letten.

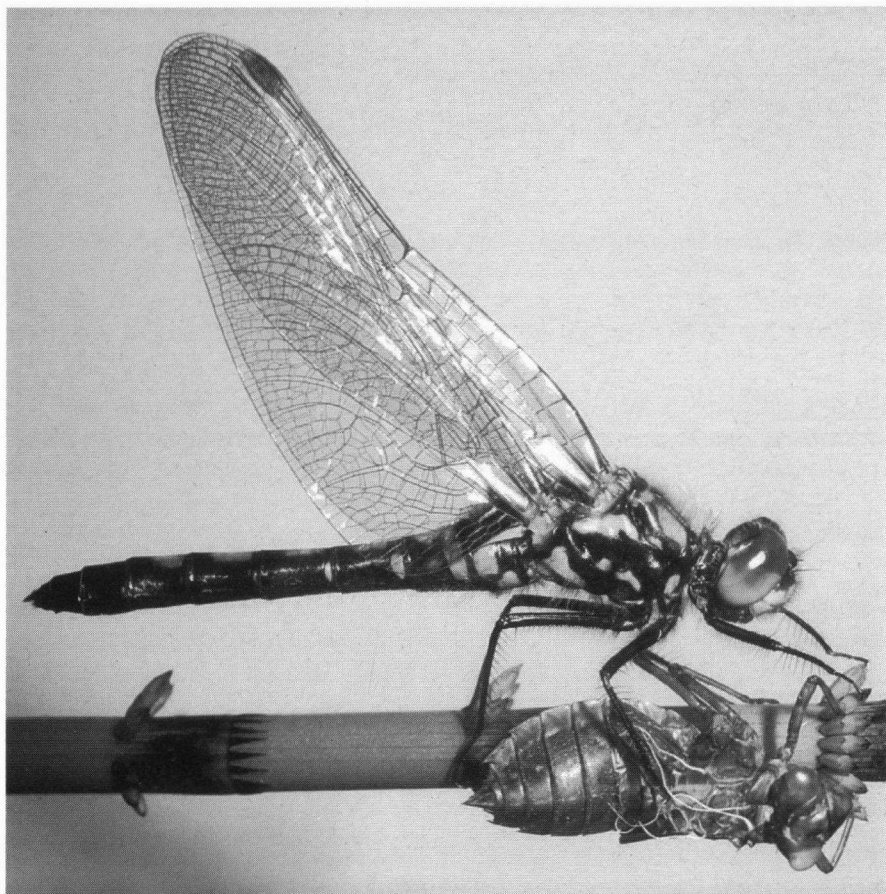
ZWERVERS EN GEELVLEKKEN

Dit jaar was er een kleine invasie van de Geelvlekheidlibel *Sympetrum flavolum* in Nederland. Medio augustus werd deze heidelibel op meerdere plekken in Fryslân waargenomen. In de afgelopen jaren was de Geelvlekheidlibel vrijwel afwezig in Fryslân. De soort plant zich niet jaarlijks voort in Nederland. In de (na)zomer komen soms grote aantallen zwervers uit het oosten van Europa Nederland binnenwaaien. Opvallend was de vondst van een pas uitgelopen mannetje op 10 juni in de Lendevallei. Ook werden er dit jaar weer Zwervende heidelibellen *S. fonscolombii* in Fryslân waargenomen. Op 27 augustus werden op de Heide fan Allartseach (Bakkeveen) tientallen verse mannetjes gezien. Hier werden ook circa 25 larvenhuid-

jes verzameld. Deze zwerver uit zuidelijk Europa kan lange afstanden afleggen. De aantallen van de Zwervende heidelibel in Nederland schommelen sterk van jaar tot jaar. Soms kan de soort zich meerdere jaren achter elkaar in Nederland voortplanten, maar het lijkt erop dat de populaties dan wel langzaam uitdoven. Herhaalde kolonisatie vanuit het zuiden is daarom de enige manier waarop deze soort zich kan handhaven. Met de steeds warmere zomers in Nederland neemt de kans daarop toe. Vorig jaar werden al enkele verse dieren op de Schaopedobbe (Elsloo) gezien. Dit jaar werden in een dorpsvijver te Ferwerd eveneens enkele Zwervende heidelibellen gezien door Remco Hiemstra. Ook op deze nieuwe vindplaats voor Fryslân werd voortplanting vastgesteld.

BRUINE KORENBOUT IN HET EASTERSKAR

Op 6 juni zag Tom Jager twee mannetjes van de Bruine korenbout *Libellula fulva* in het Easterskar. Tot nu toe was deze zeldzame korenbout in Fryslân alleen van de Lendevallei bekend

Pas uitgelopen vrouwtje van de Venwitsnuitlibel

foto: Dico de Klein

waar jaarlijks honderden exemplaren worden gezien. Of de Bruine korenbout zich ook voortplant in het Easterskar is onduidelijk, maar gezien de omstandigheden is dat wel te verwachten.

NOORDSE GLAZENMAKER

De Noordse glazenmaker *Aeshna subarctica* is in Nederland vrijwel beperkt tot Drenthe. Vroeger kende de soort waarschijnlijk een ruimere verspreiding (NVL 2002). De soort is dus achteruitgegaan in Nederland en staat op de Rode Lijst vermeld als bedreigd. De biotoop bestaat uit fraaie hoogveenvennetjes met drijvend veenmos. Verheugend nieuws in 2003 was de ontdekking van enkele nieuwe vindplaatsen in Overijssel (Libellen-nieuws 03:31 e-mailcirkel NVL 2003). In augustus 2002 werd een kleine populatie van de Noordse glazenmaker ontdekt op Delleboersterheide (De Boer 2002). Vanwege deze ontdekking en de mogelijke verwisseling met de sterk gelijkende en algemenere Venglazenmaker *Aeshna juncea* leek het zinvol om gericht naar deze soort te zoeken in Fryslân. Daarom is in 2003 op een aantal geschikte locaties in het zuidoosten van Fryslân naarstig gezocht naar deze zeer zeldzame glazenmaker. Zoekacties werden ondernomen in de kleine hoogveenrestanten langs de Tjongervallei, de Lippenhuisterheide, het Friese deel van het Fochteloërveen en de Beetsterzwaagse bossen. Op de Lippenhuisterheide

Mannetje van de 'Pronk blauynske', ofwel de Weidebeekjuffer

foto: Karin Uilhoorn

en het Fochteloërveen werden grote aantallen Venglazenmakers waargenomen, maar de Noordse glazenmaker werd niet gezien. Ook op de Delleboersterheide werd geen spoor meer van de Noordse glazenmaker gevonden. Deze nazomersoort vliegt voornamelijk in augustus. Veel van de kleine hoogveenrestanten in Fryslân waren rond deze tijd volledig uitgedroogd. Waarschijnlijk beleefde de Noordse glazenmaker een slecht jaar vanwege het droogvallen van veel potentiële voortplantingslocaties. Op 11 augustus werd toch nog een mannetje gevangen in het zuidwestelijke deel van het Fochteloërveen door André Hospers. Het bleef bij deze ene

waarneming van een Noordse glazenmaker in Fryslân in 2003. Aan het eind van die maand zijn in hetzelfde gebied wel enkele larvenhuidjes verzameld die vermoedelijk ook van de Noordse glazenmaker zijn (maar nog niet bevestigd). De effecten van verdroging op populaties van de Noordse glazenmaker zijn in Duitsland goed onderzocht (Sternberg 1995). Hieruit is gebleken dat de soort in sommige jaren volledig afwezig kan zijn in het voortplantingsgebied. Omdat de populaties van jaar tot jaar sterk in aantal kunnen verschillen, blijft het belangrijk om gericht naar deze soort te blijven zoeken in Fryslân.

DANKWOORD

Dit overzicht is mede tot stand gekomen dankzij de waarnemingen van: Tom Jager, Wytze van Kammen, Ronald van Seyen, Ep van Hijum, Yde Kuipers, Jos Hooijmeijer, Wytze & Remco Hiemstra, Teo Bakker, Wytze van der Zee, André Hospers, Marten Zijlstra, Bas van der Wetering, Gerrit Tuinstra, Dico de Klein, Henk Jager, Jaap H. Jager, Alfred van der Burgh, Henk de Vries, Herman de Heer en Sietske Rintjema. Mijn speciale dank gaat uit naar Robert Ketelaar en Karin Uilhoorn die mij met raad en daad terzijde stonden.

LITERATUUR

- BOER E.P. DE 2002. Fries libellennieuws uit 2002. *Twirre* 13 (4): 119-124.
 HIJUM E. VAN 2003 in voorbereiding. Libelleninventarisatie van de Wyldemerk en It Swin in 2003. Rapport in eigen beheer, Warns.
 HOOIJMEIJER J.C.E.W. & T. JAGER. 2001. Libellen van de Lendevallei. *Twirre* 12 (1): 6-9.
 KETELAAR R. 2001. De Donkere waterjuffer uit het duister? Rapport VS2001.027. De Vlinderstichting, Wageningen.
 KETELAAR R., E.P. DE BOER & A. VAN DER BURGH 2001. Nieuwe vindplaatsen van de Noordse winterjuffer (*Sympecma paedisca*) in Nederland. *Brachytron* 5 (1&2): 28-31.
 LC 2003. Weidebeekjuffer keer terug in schoon Stellingwerfs water. Leeuwarder Courant, donderdag 14 augustus 2003.
 MENSING V. 2002. De Bandheidelibel (*Sympetrum pedemontanum*) in Overijssel. *Brachytron* 6 (2): 35-42.
 NVL 2002. De Nederlandse libellen (Odonata). Nederlandse fauna 4. Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie. Museum Naturalis, KNNV & EIS-Nederland, Leiden.
 STERNBERG K. 1995. Regulierung und Stabilisierung von Metapopulationen bei Libellen, am Beispiel von *Aeshna subarctica elisabethae* Djakonov im Schwarzwald (Anisoptera: Aeshnidae). *Libellula* 14: 1-29.
 STERNBERG K. 2000. *Leucorrhinia dubia*. In: Sternberg, K. & R. Buchwald 2000. Die libellen Baden-Württembergs. Band 2: Grosslibellen (*Anisoptera*). Verlag Eugen Ulmer.
 WASSCHER M. 1999. Bedreigde en kwetsbare libellen in Nederland (*Odonata*). Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. EIS-Nederland, Leiden.

E. Peter de Boer, It Fryske Gea, afdeling Planning & Onderzoek, Postbus 3, 9244 ZN Beetsterzwaag (tel.: 0512-381448), coördinator FFF-libellenwerkgroep 'De Hynstebiter' (tel.: 06-53609123)